

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.4(1).2023.02

UDC 159.947:355.01

FEATURES OF THE FORMATION OF LIFE AND PROFESSIONAL PLANS OF SCHOOL STUDENTS DURING ENVIRONMENTAL EDUCATION

Olga Gulbs

Doctor of Science in Psychology, Full Professor,
Professor of the Department of Psychology,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical
University,
9 Sadova str., Uman, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-5300-8570>
e-mail: 1960.09.05m@gmail.com

Abstract. *The article highlights the peculiarities of forming life and professional plans of schoolchildren in the context of environmental education. It is determined that life plans are much broader and include professional plans as one of their components. It is explained that a life plan is an image of a desired, meaningful future, which includes the professional future of a person as a labour subject. It is proved that life and professional plans are closely related to such personality characteristics as motives, interests, inclinations, values, orientations, orientation of self-awareness, etc.*

It is noted that environmental education is one of the development strategies and a continuous process of education and upbringing of an individual aimed at forming a system of knowledge, skills, value orientations, moral, ethical and aesthetic relations which ensure the environmental responsibility of an individual and society as a whole for the state and improvement of the environment. This position allows us to perceive environmental education as an important means of shaping the life and professional plans of schoolchildren.

The criteria for the formation of life and professional plans in the context of continuous environmental education are allocated: motivational and value; cognitive; and activity. The content of the criteria and indicators for assessing the level of formation of life and professional plans of schoolchildren has its own characteristics in the context of environmental education. When determining the criteria and their components for the formation of life and professional plans of school students, as well as for the selection of the content of environmental education, it is taken into account that students need not only to form systems of environmental knowledge about the interaction of living beings and the environment, but also environmentally appropriate behaviour that allows them to realise their involvement in the development of nature, as well as the understanding that deviations from the general principles of nature's existence are dangerous and have a detrimental effect on both nature and humans. Thus, environmental awareness is a systemic element in the formation of students' life and professional plans in the process of environmental education.

Key words: *formation, life plan, professional plan, school students, environmental education.*

DOI 10.31392/ONP.2786-6890.4(1).2023.02
УДК 159.947:355.01

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ І ПРОФЕСІЙНИХ ПЛАНІВ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Гульбс О. А.

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 2, м. Умань, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-5300-8570>
e-mail: 1960.09.05m@gmail.com

Анотація. У статті висвітлено особливості формування життєвих та професійних планів школярів в умовах екологічної освіти. Визначено, що життєві плани є значно ширшими та містять професійні як одну із своїх складових. Розтлумачено, що життєвий план – це образ бажаного, осмисленого майбутнього, до якого належить професійне майбутнє особистості як суб'єкта праці. Доведено, що життєві та професійні плани тісно пов'язані з такими характеристиками особистості як мотиви, інтереси, схильності, цінності, орієнтації, спрямованість самосвідомості тощо.

Зазначено, що екологічна освіта є однією із стратегій розвитку та безперервним процесом навчання і виховання особистості, спрямованим на формування системи знань, вмінь, ціннісних орієнтацій, морально-етичних та естетичних відносин, які забезпечують екологічну відповідальність особистості та суспільства у цілому за стан і покращення навколишнього світу. Така позиція дозволяє сприймати екологічну освіту як важливий засіб формування життєвих та професійних планів школярів.

Виокремлено критерії сформованості життєвих та професійних планів в умовах безперервної екологічної освіти: мотиваційно-ціннісний; когнітивний; діяльнісний. Зміст критеріїв та показників оцінки рівня сформованості життєвих і професійних планів школярів має свої особливості в умовах екологічної освіти. При визначенні критеріїв та їхніх складових сформованості життєвих і професійних планів учнів шкіл, а також для обрання змісту екологічної освіти враховано, що у школярів необхідно не лише сформувати системи екологічних знань щодо взаємодії живих істот та навколишнього середовища, але й екологічно доцільну поведінку, яка дозволяє їм усвідомити свою причетність до розвитку природи, а також розуміння того, що відхилення від загальних принципів існування природи небезпечно згубно впливає і на неї, і на людину. Таким чином, екологічна свідомість є системоутворючим елементом сформованості у учнів життєвих і професійних планів у процесі екологічної освіти.

Ключові слова: формування, життєвий план, професійний план, школярі, екологічна освіта.

Вступ та сучасний стан проблеми дослідження. Соціально-економічна ситуація, яка склалась в країні у зв'язку з повномасштабною агресією з боку російської федерації, характеризується невизначеністю траєкторії розвитку ринку праці, що значно ускладнює професійне самовизначення молодшого покоління. Тому, одним із головних завдань шкільних психологів та педагогів є формування у школярів здатності та вміння самостійно визначати і здійснювати свої життєві й професійні плани, проектувати та будувати власний життєвий шлях.

Сучасна екологічна ситуація на планеті характеризується катастрофічним рівнем забруднення навколишнього середовища, зменшенням запасів питної води і корисних копалин, різноманітними пандеміями та їхніми серйозними наслідками для здоров'я всіх вікових груп населення. Для покращення такого стану вкрай необхідно розвивати екологічну свідомість молодшого покоління, прививати бережливе ставлення до природи, а також враховувати екологічні цінності при формуванні життєвих та професійних планів ще під час навчання у школі.

Сучасні українські вчені активно досліджують життєві плани або перспективи особистості. Так, О. О. Буковська розуміє це поняття як цілісну картину майбутнього, що знаходиться у взаємозв'язку програмованих і очікуваних подій, від яких залежить соціальна цінність та сенс життя особистості. Чітке усвідомлення, дальність та надійність життєвих перспектив, на думку дослідниці, залежать від професійного, сімейного і вікового самовизначення особистості у житті, яке, в свою чергу, пов'язане з її життєвою позицією, соціально-психологічною і соціальною зрілістю та активністю [1, с. 20]. А. О. Широких виокремила чинники, що забезпечують високий рівень конгруентності життєвого проекту або плану. Вчена наголосила на важливості високого рівня самоаналізу, прогностичної мисленнєвої активності, особистого самовизначення та ідентифікації [5, с. 236]. Н. О. Кордунова та Л. В. Потапчук зазначили, що формування життєвих планів і перспектив сучасної молоді передбачає формування стійких, свідомо вироблених уявлень про свої обов'язки і права щодо ставлення до суспільства, інших людей, моральних принципів та переконань, розуміння обов'язку, відповідальності, вміння аналізувати власний життєвий досвід, спостерігати за іншими явищами дійсності і давати їм оцінку [3].

Наразі активно розвивається екологічна психологія завдяки дослідженням сучасних українських вчених. Т. В. Можаровська вважає, що метою екологічної освіти є формування екологічної особистості, яка наділена екоцентричним типом екологічної свідомості, що, в свою чергу, характеризується домінантним гармонійним взаємозв'язком, взаємодією та взаєморозвитком людини і навколишнього середовища [4, с. 96]. На важливості розвитку екологічної культури, яка визначатиме екологічну свідомість людства, його екологічну діяльність і спосіб життя, а також вагомому впливі молоді на життя суспільства, зокрема в екологічній сфері, наголошує увагу О. В. Дячок [2, с. 34].

Метою статті є висвітлення особливостей формування життєвих та професійних планів школярів в умовах екологічної освіти.

Завданнями статті є: визначити сутність понять «життєвий план» та «професійний план», їх взаємозв'язок; виокремити чинники, що впливають на формування життєвих та професійних планів школярів; визначити критерії та показники сформованості життєвих і професійних планів школярів в умовах безперервної екологічної освіти.

Методи дослідження – аналіз, синтез, порівняння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливості формування життєвих і професійних планів школярів залежать від головної мети майбутньої праці, низки довгострокових, але конкретних цілей, шляху та засобів досягнення близьких цілей. Відповідно до віддалених цілей, які полягають у ознайомленні зі специфікою трудової діяльності, самоосвітою та формуванні необхідних професійних якостей і навичок, необхідно осмислити й врахувати власні можливості, можливі перешкоди та підготувати запасні варіанти.

Для того, щоб глибше розуміти особливості професії та ефективніше формувати професійні плани слід навчити школярів системно й послідовно визначати мету діяльності, умови праці, шляхи досягнення, основні знаряддя праці, предмети праці. Відповідно до зазначених параметрів аналізу професії та співвідношення їх до власних можливостей учнів, вони навчаються осмислювати різноманітні вимоги до професії та власні шанси її освоїти, що є однією із найважливіших умов успішного формування професійних планів особистості.

Ми вважаємо, що, хоча життєві та професійні плани є взаємопов'язаними та взаємообумовленими, вони не є рівними, оскільки життєві плани є значно ширшими та містять професійні як одну із своїх складових. До складу життєвих планів також належать моральні, громадянські та інші плани. Як правило, вони пов'язані з планами людини як носія культури, тобто культурними цінностями, адже характеризують особистість як активного суб'єкта власного життя, оскільки вона розвиває свої сили, здібності, якості, у тому числі професійні. Разом з цим життєві й професійні плани відображають дії конкретного суб'єкта. Все вищезазначене надає нам змогу стверджувати, що життєвий план – це образ бажаного, осмисленого майбутнього, до якого належить професійне майбутнє особистості як суб'єкта праці.

Життєві та професійні плани тісно пов'язані з такими характеристиками особистості як мотиви, інтереси, схильності, цінності, орієнтаціями, спрямованістю самосвідомості тощо. У непохитній єдності з досліджуваними особистісними утвореннями перебувають цінності, оскільки мають спільний психологічний механізм розвитку. Вони характеризуються спільним виявом пізнавального, емоційного та нормативного елементів свідомості. Поряд з емоційним відношенням і знаннями, важливим елементом цінностей, у тому числі й планів, є переконання, що вони є об'єктом бажань та прагнень людини, основою людських дій і головними критеріями вибору й оцінки предметів, ідей, явищ та соціальних форм поведінки.

Професію необхідно обирати, враховуючи перспективу розвитку людини, її сьогоднішнього та майбутнього. Неможливо досліджувати життєві плани особистості без контексту життєвих орієнтацій, що є її відносно постійними вподобаннями і прагненнями, які виявляються у ситуаціях вибору та демонструють своєрідну систему життєвих цілей і засобів їх реалізації.

Успішність сформованості життєвих і професійних планів визначає діяльність, у тому числі й професійна. В свою чергу, діяльність обов'язково передбачає наявність цілі, яка активізує всі психічні процеси, формує дії, спрямовані на її досягнення, організовуючи їх у певній послідовності. Спонукуванням до формування цілі є потреби, які відчуває людина, або завдання, які вона отримала ззовні. Формування та досягнення цілі, обрання засобів для її реалізації потребують участі багатьох психологічних процесів, станів і якостей особистості. Зокрема, для визначення цілі та способів її досягнення важливу роль відіграють уявлення і мислення, знання про предмет та умови праці, вміння оперувати цими знаннями, оскільки для того, щоб

щось зробити, людина повинна спершу це уявити. Створений в результаті цього образ майбутнього регулює всі дії особистості.

Таким чином, в процесі проектування життєвих та професійних планів цілепокладання відіграє найбільш значущу роль, оскільки правильно сформульована ціль дозволить людині не тільки коректно обрати професію, але й успішно освоїти професійну діяльність та продовжувати удосконалювати її.

Людина налаштовується на здійснення дій, що необхідні для досягнення обраної цілі; готує, у випадку необхідності, базу для успішного виконання завдання, тобто створює певні умови; доповнює нестачу інформації, проводить тренування, формулює план можливих дій тощо. Під час практичної діяльності вияв та зміни готовності визначаються насамперед домінуючим мотивом, який забезпечує необхідну тривалість та спрямованість особистості.

Все вищеперераховане дозволяє розглядати життєвий і професійний план у якості процесу й результату вибору особистістю власної позиції, цілей та засобів самореалізації у конкретних обставинах життя, а також у професійній діяльності. Відповідно до цієї позиції варто розуміти життєві й професійні плани як потребу людини у проектуванні свого життєвого та професійного самовизначення. Останнє за своєю сутністю є діяльністю людини, що набуває певного змісту залежно від етапу розвитку її як суб'єкта праці. Життєві та професійні плани є динамічними, тому вони можуть бути своєрідними психологічними регуляторами професійного самовизначення.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє нам зробити висновок, що формування життєвих та професійних планів – це складний, довготривалий, багатоаспектний процес, який потребує мобілізації майже всіх підструктур особистості (мотиваційної, ціннісної, характерологічної, вольової, когнітивної). Однак, головним фактором, що системно впливає на процес формування планів є саме діяльність особистості. Розуміючи особистість як суб'єкт розвитку в процесі діяльності, необхідно цілеспрямовано надавати психологічну й педагогічну підтримку щодо формування життєвих та професійних планів школярів протягом всіх вікових етапів.

Враховуючи все зазначене вище, можна сформулювати поняття життєвий та професійний плани школяра як цільову установку особистості, спрямовану на проектування і здійснення етапів самореалізації у обраній соціальній та професійній діяльності відповідно до мотивів, цінностей, інтересів і схильностей особистості, а також вимог суспільства до професіоналу в конкретних соціальних умовах.

Найважливішим засобом профорієнтації є саме навчальний процес, оскільки на уроках здійснюється формування у учнів інтересу до знань, конкретних наук, трудової діяльності людей та різноманіття професій. Екологічна освіта також є однією із стратегій розвитку та безперервним процесом навчання і виховання особистості, спрямованим на формування системи знань, умінь, ціннісних орієнтацій, морально-етичних та естетичних відносин, які забезпечують екологічну відповідальність особистості та суспільства в цілому за стан і покращення навколишнього світу. Така позиція дозволила нам сприймати екологічну освіту як важливий засіб формування життєвих та професійних планів школярів.

Критеріями наявності професійного плану школяра можна вважати наступні: якщо учень називає професію або сферу професійної діяльності, а також заклад освіти або інші методи здобуття відповідної освіти. У випадку, якщо він називає дві або декілька пріоритетних професій, але не знає, де можна отримати необхідну освіту, то слід вважати, що професійний план не сформований. Якщо школяр

самостійно або у гуртку більше року систематично займається конкретним видом діяльності, то це означає, що у нього виявляються схильності до тієї чи іншої трудової сфери. У випадку відсутності цілеспрямованої діяльності, вважається, що конкретні схильності не виявлені. Вибір професії та схильностей можна вважати погодженими, якщо зміст діяльності, яка характеризує схильності, відповідає обраній професійній сфері.

Проте, найбільш важливим є відображення мотиваційної сфери особистості, оскільки вона є визначальною для формування життєвих і професійних планів школяра. Саме потреби та мотиви здійснюють вирішальний вплив на сферу саморегуляції особистості, яка виявляється за рахунок здібності керувати своєю поведінкою і діяльністю завдяки рефлексії.

Таким чином, зміст профорієнтаційної роботи у школі визначається відповідно до двох основних завдань – створити профорієнтаційну, а саме яку сферу професійної діяльності обирати, та мотиваційну, тобто з якою метою обирати ту чи іншу професію, основи побудови професійного плану школяра. *По-перше*, необхідно активізувати впевненість учнів щодо соціальної значущості їхньої майбутньої професійної діяльності, усвідомлення необхідності прийняття рішення щодо професійного самовизначення, розвиток професійно важливих якостей, прагнення до творчості. *По-друге*, варто стимулювати усвідомлення школярами потреби у прийнятті рішення, пов'язаного із трудовою діяльністю, що вимагає вивчення власних якостей, збору та опрацюванню достовірної інформації про професії, умови праці, об'єктивні показники психофізіологічних й інших параметрів особистості, що важливі для обраної професійної сфери. *По-третє*, важливо розвивати здатність до самореалізації учнів, орієнтації на креативність та творчий самовияв, оригінальності, прагненню освоювати нові технології і способи діяльності. Означені кроки на шляху професійного самовизначення відображають сутність суб'єктивної картини життєвого та професійного майбутнього, а також можуть слугувати основою для прийняття рішення учнями під час проектування і здійснення своїх життєвих та професійних планів.

Зміст критеріїв та показників сформованості життєвих і професійних планів школярів має свої особливості в умовах екологічної освіти. Поняття «екологічне мислення» містить певне відношення до природи, сукупність знань, переконань, готовність до екологічно виправданої діяльності й практичної участі щодо охорони природи. При визначенні критеріїв та їх складових сформованості життєвих і професійних планів учнів шкіл, а також для обрання змісту екологічної освіти ми враховували, що у школярів необхідно не тільки сформувати системи екологічних знань щодо взаємодії живих істот та навколишнього середовища, але й екологічно доцільну поведінку, яка дозволяє їм усвідомити свою причетність до розвитку природи, а також розуміння того, що відхилення від загальних принципів існування природи небезпечно згубно впливає і на неї, і на людину. Тому, важливим елементом екологічної свідомості школяра є загальне критичне мислення, що дозволяє встановлювати причину змін у природі та прогнозувати їхні наслідки, осмислювати вплив людини, як позитивний, так і негативний. Таким чином, екологічна свідомість є системотворчим елементом сформованості у учнів життєвих і професійних планів у процесі екологічної освіти.

Спираючись на зазначене вище положення, а також показники професійного самовизначення, ми виокремлюємо наступні критерії сформованості життєвих та професійних планів в умовах безперервної екологічної освіти. Першим критерієм є *мотиваційно-ціннісний*, який полягає у впевненості школярів щодо соціаль-

ної значущості обраної професійної діяльності; потребі у розвитку професійно важливих якостей та їхній адекватній самооцінці; оцінці своїх дій на різних етапах взаємодії з компонентами навколишнього середовища; аналізі оригінальних варіантів рішень, їхніх переваг і недоліків; усвідомленні необхідності проектування свого життєвого й професійного плану. *Когнітивний критерій* виявляється за рахунок екологічної грамотності; екологічних знань щодо взаємодії людини із навколишнім середовищем та її впливом на екологічну ситуацію; уявлень про трудові процеси, професії й професійно важливі якості, що пов'язані з екологією; знання способів проектування та реалізації життєвих і професійних цілей, а саме початкової цільової установки, наявності орієнтовної програми дій, а також запасного варіанту рішень. *Діяльнісний критерій* свідчить про набуття практичного досвіду щодо взаємодії з навколишнім середовищем та збереження природних ресурсів і цінностей; створення власного дослідницького продукту, який орієнтований на перетворювальну діяльність у природі; здатність до реалізації своїх життєвих та професійних цілей. Означені нами змістові характеристики критеріїв сформованості життєвих і професійних планів школярів можна досліджувати за допомогою таких методів як твори на відповідні теми, зрізи знань учнів, анкетування, карти інтересів, складання формули обраної професії, виконання професійних проб екологічної спрямованості, педагогічне спостереження, творчі завдання екологічної та профорієнтаційної спрямованості, виконання дослідницьких проектів та їх захист, семінари, науково-практичні конференції.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, автором висвітлено особливості формування життєвих та професійних планів школярів в умовах екологічної освіти. Доведено, що життєві та професійні плани тісно пов'язані з такими характеристиками особистості як мотиви, інтереси, схильності, цінності, орієнтації, спрямованість самосвідомості тощо.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці та апробуванні розвивальних програм для школярів, спрямованих на розвиток екологічної свідомості та обрані екологічних цінностей як таких, що впливають на обрання майбутньої професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Буковська О. О. Психологічний аналіз життєвої перспективи особистості у кризовий період. *Вісник Чернігівського колегіуму. Серія : Психологічні науки*. 2015. № 126. С. 17-21.
2. Дячок О. В. Роль молоді у вирішенні екологічних та соціальних проблем. *Сучасні проблеми екологічної психології : психологічний зміст екоосоціальних катастроф*. 2021. С. 34-37. URL: https://lib.iitta.gov.ua/728517/1/tezy_ecopsy_14-15_05_2021.pdf
3. Кордунова Н. О., Потапчук Л. В. Психологічні особливості життєвих планів і перспектив сучасної молоді. 2016. URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/15/19/117>
4. Можаровська Т. В. Психологічні особливості формування та розвитку екологічної особистості засобами екологічної освіти. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2014. № II(14). С. 95–98.
5. Широких А. О. Життєве проектування як психологічна категорія. *Актуальні проблеми психології*. 2015. С. 226-238.

REFERENCES:

1. Bukovska, O. O. (2015). Psykholohichni analiz zhyttievoi perspektyvy osobystosti u kryzovyi period [Psychological analysis of a person's life perspective in a crisis period]. *Visnyk Chernihivskoho kolehiumu. Seriiia : Psykholohichni nauky – Bulletin of the Chernihiv Collegium. Series : Psychological sciences*, 126, 17-21 [in Ukrainian].
2. Diachok, O. V. (2021). Rol molodi u vyrishenni ekolohichnykh ta sotsialnykh problem [The role of youth in solving environmental and social problems]. *Suchasni problemy ekolohichnoi psykholohii : psykholohichni zmist ekosotsialnykh katastrof – Modern problems of environmental psychology: psychological content of ecosocial disasters*, 34-37. Retrieved from: https://lib.iitta.gov.ua/728517/1/tezy_ecopsy_14-15_05_2021.pdf [in Ukrainian].
3. Kordunova, N. O., Potapchuk, L. V. (2016). Psykholohichni osoblyvosti zhyttievykh planiv i perspektyv suchasnoi molodi [Psychological features of life plans and prospects of modern youth]. Retrieved from: <https://www.inforum.in.ua/conferences/15/19/117> [in Ukrainian].
4. Mozharovska, T. V. (2014). Psykholohichni osoblyvosti formuvannia ta rozvytku ekolohichnoi osobystosti zasobamy ekolohichnoi osvity [Psychological Features of Formation and Development of Ecological Personality by Means of Environmental Education]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, II(14), 95-98 [in Ukrainian].
5. Shyrokykh, A. O. (2015). Zhyttieve proektuvannia yak psykholohichna katehoriia [Life design as a psychological category]. *Aktualni problemy psykholohii – Actual problems of psychology*, 226-238 [in Ukrainian].